

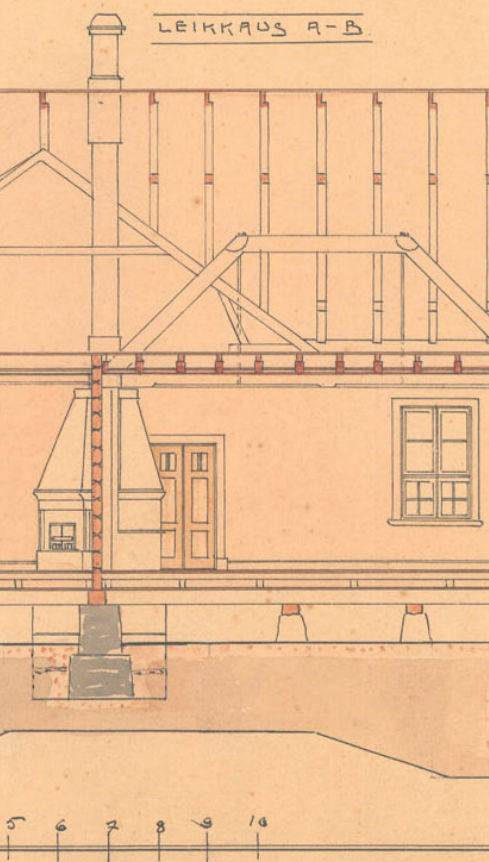
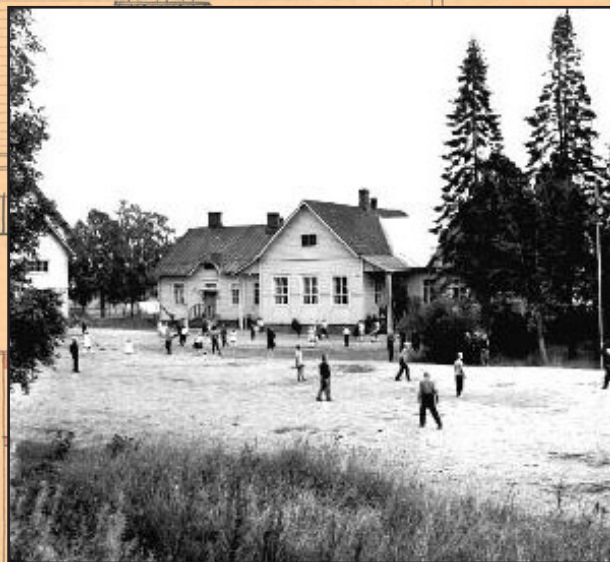
vaikesyty.
imen Glikal-
i elokuuta 1904.

puolesta.

Kosmi.

Arkkititehtimisto
Seija Hirvikallio
Hallituskatu 25 C 65
33200 TAMPERE
p.0400-480761
seija.hirvikallio@dnainternet.net

OS C-D.

TAMPEREEN KAUP-
PÄÄKUNNAN
RAKENNUSTOIM-
IKKUNAT
3343x/56/3

JÄRVENSIVUN KOULU RAKENNUSHISTORIALLINEN SELVITYS 2009

Järvensivun koulun historiallinen selvitys

Tilaaaja Tampereen kaupunki Tilakeskus

Laatija Arkkitehtioimisto Seija Hirvikallio/Seija Hirvikallio

Tampere 2009

JÄRVENSIVUN KOULU

Rakennushistoriallinen selvitys

Tonttiedot Tampere/Järvensivu 454-1

Osoite Pöllöntaival 1, 33100 Tampere

Arkkitehti

Koulu 1 (iso puukoulu) Heikki Tiitola 1909

Koulu 2 (pieni puurakennus) Heikki Tiitola 1911

Koulu 3 (tiilikoulu) Seppo Rihlana ja Kerttu Nuoliala 1955

Asemakaava

Tontilla on voimassa v. 1979 vahvistettu asemakaava, tonttimerkintä

YSO/IV/8100 m². Sosiaalista ja opetustoimintaa palveleva korttelialue, max 4 kerrosta, kerrosala 8100 krsm². Aiemmat kaavat 666/18.4.1955 ja 696/16.6.1955

Arvoluokitus RKM II, III

RKM II = rakennustaiteellisesti, kulttuurihistoriallisesti ja kaupunkikuvallisesti erittäin merkittävä, alkuperäisyysaste suuri (puurakennukset)

RKM III = rakennustaiteellisesti, kulttuurihistoriallisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävä, alkuperäisyysaste suuri (tiilirakennus)

Koulun historiaa

Järvensivun lapset kävivät 1800-luvulla koulua Messukylässä, jonne oli perustettu koulu asessori Ahlmanin lahjoitusvaroilla jo vuonna 1811. Koulua kutsuttiin Ahlmanin kouluksi, jonka opettajina toimivat papit ja seurakunnan kappalaiset. Koulun opetuksen taso ei kuitenkaan ollut tyydyttävä ja siitä haluttiin tehdä kunnallinen koulu. Asiaa ajoi Suomen talousseura, joka hoiti asessori Ahlmanin lahjoitusrahastoa. Asia ei kuitenkaan edennyt, sillä seurakunta vastusti hanketta ja toisaalta koulun ylläpito tuli Messukylän kunnalle edulliseksi. Koulun kunnallistaminen toteutui vasta v. 1886.

Uusi koulu rakennettiin lähelle vanhaa kirkkoa maantien pohjoispuolelle kahden suuren sorakuopan välille. Järvensivun lapsilla oli Messukylän kirkonkylän kouluun matkaa 2-3 kilometriä ja järvensivulaiset alkoivat kaivata omaa koulua turvatakseen lasten koulumatkan erityisesti kylminä talvikuukausina.

Järvensivun kouluasia tuli ensimmäisen kerran esille v. 1903, jolloin kuntakokous antoi kansakoulun johtokunnalle tehtäväksi selvittää viranomaisilta, miten Järvensivun lasten koulunkäynti tulisi järjestää Tampereen kansakouluissa. Selvitystyö ei johtanut hyvään lopputulokseen; sen seurauksena perustettiin Messukylän kirkonkylän kouluun apuopettajan virka. Saman vuoden syksyllä Messukylään tulvi lapsia Järvensivulta, koska pääsy Tampereen kouluihin oli estynyt. Järvensivun oman koulun rakentamista varten tarvittiin oma koulupiiri, joka vihdoinkin perustettiin v. 1907. Koulupiiri käsitti "Järvensivun esikaupungin Vuohensillan torppaa myöten". Kuntakokous päätti, että Järvensivun kansakoulu aloittaa toimintansa elokuun 1. päivänä 1907.

Järvensivun tilan isäntä Heikki Ahlgren vuokrasi talonsa pirtin koulun tiloiksi 350 markan vuoksuvuokralla, johon sisältyi myös koulun lämmitys. Koulun ensimmäiseksi opettajaksi valittiin Eemeli Aleksi Uotila, joka toimi koulun opettajana 20 vuotta.

Uutta koulurakennusta varten hankittiin ½ hehtaarin suuruinen tontti Järvensivun tilasta. Rakennusmestari Heikki Tiitolan piirustukset hyväksyttiin jo v. 1907. Rakennuslautakuntaan kuuluivat kauppias Koiso, savenvalaja Enqvist ja tilanomistaja Ahlgren. Järvensivun tien ja Vaasan rautatien väliin Iidesjärven rantamaalle rakennettu koulu sisälsi kaksi luokkahuonetta, käsityö- ja voimistelusalin sekä kaksi opettajan asuinhuoneistoa. Rakennus oli punaiseksi maalattu ja pihalla oli ulkokuusi. Koulun vihkiäisjuhlaa vietettiin 23.8.1909. Aloitusvuonna koulussa opetti yksi miesopettaja sekä kaksi käsityöopettajaa.

Järvensivun koulu 1900-luvun alkupuolella.

Kouluun kirjoittautui 110 oppilasta ja pian luokkahuoneet kävivät ahtaiksi. Veistoluokka jouduttiin ottamaan luokkahuoneeksi. Rakennusmestari Heikki Tiitola sai pian suunniteltavakseen lisärakennuksen, jonne sijoitettiin yksi luokkahuone, käsityösali ja opettajan asunto.

Järvensivun koulun ensimmäisen johtokunnan jäseniä olivat kauppias, kivenhakkaaja, savenvalaja, rustitilallinen, seppä ja leipuri. Koulun ensimmäinen puheenjohtaja oli kauppias K.E. Koiso.

Järvensivu liitettiin Tampereen kaupunkiin v. 1922. Messukylän kunta ja Tampereen kaupunki eivät päässet yksimielisyyteen kouluasioista ja lapsia ohjattiin Tammelan kouluun, mikä oli vaikeaa köyhistä oloista ja talvisaikaan heikosti puetuille Järvensivun lapsille. Vasta vuonna 1926 Järvensivun koulu liitettiin Tampereen koululaitokseen. Järvensivun koululaisista huolehdittiin, sillä 1940-luvulla vähävaraiset lapset saivat koululta päällysvaatteet ja kengät.

Järvensivun koulu vaurioitui talvisodan pommituksessa 2.3.1940. Vaurioiden laajuudesat ei ole tietoa.

Vuonna 1957 syttyi isossa puukoulurakennuksessa tulipalo, kun jäisiä putkia sulatettiin puhalluslampulla. Voimistelusalin paloi ja koulu kärsi savuhingoista.

Vuonna 1956 koulu sai lisätiloja, kun Seppo Rihlaman ja Kerttu Nuolialan suunnittelema punatiilinen koulurakennus valmistui tontin eteläreunaan. Uudessa koulussa oli kaksi luokkahuonetta, voimistelu- ja juhlasali, puutyöluokka ja ruokala.

Heikki Tiitola
arkkitehti

s. 3.8.1874 Kangasala
k. 18.11.1952

Koulutus

Rakennusmestari Tampereen Teollisuuskoulu 1891-95.

Työura

Rakennusmestariksi valmistumisen jälkeen Tiitola hakeutui tamperelaisen Bernd V. Blomin arkkitehtitoimistoon piirtäjäksi. Viiden vuoden työskentelyn jälkeen hän perusti oman toimiston, jossa hän teki pitkän uran. 1930-luvun alussa toimiston johtoon siirtyi Heikki Tiitolan vanhin poika, insinööri Paavo Tiitola.

Tiitola suunnitteli ja rakensi Tampereella useita isoja rakennuksia mm. kauppias August Lampisen viisikerroksisen asuinrakennuksen Koulukadulla. Hän voitti Suomalaisen Puolueen käyttöön suunnitellun Hämeen Pohjan talon arkkitehtikilpailun. Talo rakennettiin 1908-1910 osoitteeseen Puutarhakatu 11. Hämeen Pohjasta tuli suosittu konsertti- ja juhlatalo, jonka katukerroksessa toimi Suomalainen klubi ja toisessa kerroksessa hotelli Hälläpyörä. Vuonna 1920 juhlasali muutettiin Kivi- ja kirjapaino Julius Syren Co:n tehdassaliksi ja se menetti arvokkuutensa.

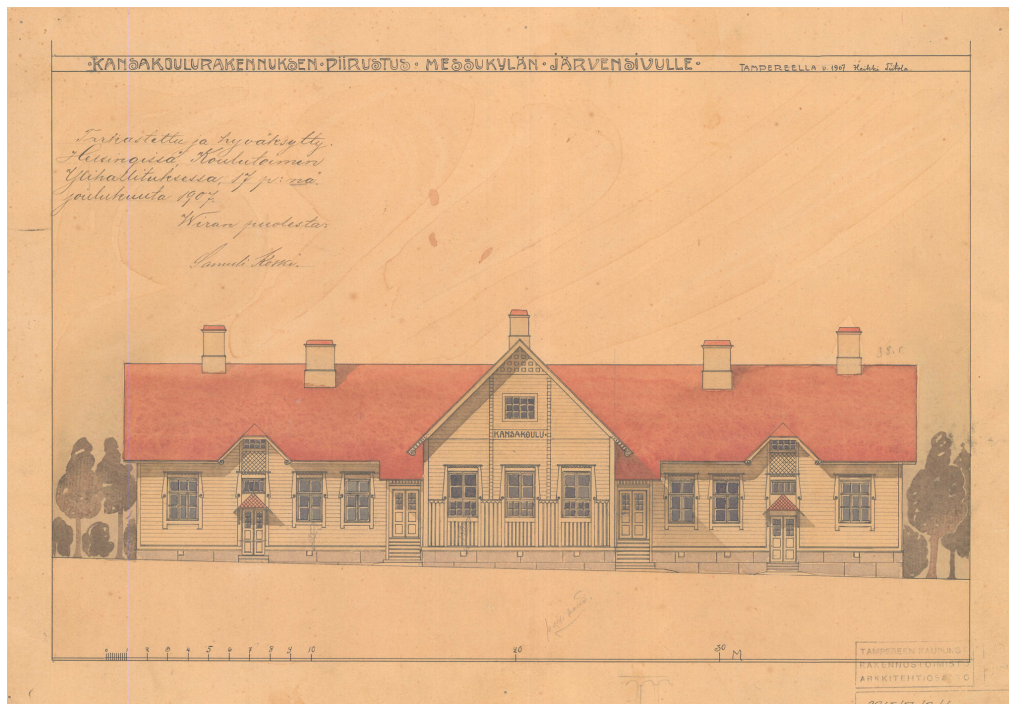
Tunnetuin Tiitolan jugendtaloista on vuonna 1910 valmistunut Tampereen Vapaaehtoisen palokunnan VPK:n talo ja vuonna 1911 valmistunut Petitin elokuvateatterin rakennus, jonka aluksi Hjortin talon matala osa peitti. Nyt matalan osan paikalla on v. 2008 valmistunut Westendin asuin- ja liiketalo.

Tiitolan suunnittelutoimiston kiireet näyttävät keskittyvän vuosille 1908-1911, jolloin myös Järvensivun molemmat puukoulut suunniteltiin. Hyhkyn koulun opettajien asuinrakennus valmistui v. 1912 ja Pispan koulun ensimmäinen vaihe valmistui vuonna 1914.

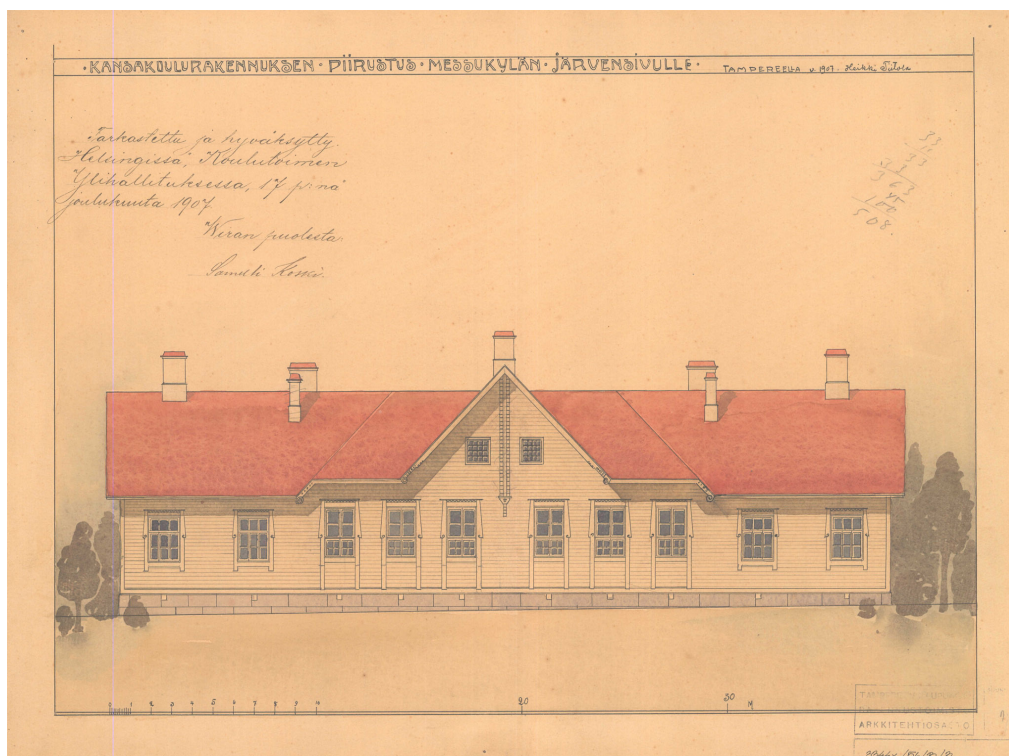
Tiitola suunnitteli paljon maaseudulle kouluja, pappiloita, meijereitä, maalaisrakennuksia ja huviloita. Kuivanteelle hän suunnitteli mm. kyläkirkon.

Tiitola toimi aktiivisesti järjestöelämässä. Hän oli Tampereen Rakennusmestariyhdistyksen puheenjohtaja v. 1905 ja useita kertoja myöhempinä vuosina. Hän oli myös Suomen Rakennusmestariiliiton hallituksen jäsen ja toimi mm. Tampereen kaupungin maistraatin kunnallisneuvosmiehenä vuosina 1926-1943.

Puukoulujen alkuperäiset piirustukset

Puukoulu 1/julkisivu pohjoiseen v. 1907

Puukoulu 1/julkisivu etelään v. 1907

Puukoulu 2/ julkisivut pohjoiseen ja länteen v. 1911

Puukoulu 2/ julkisivut etelään ja itään v. 1911

Luokkakuvaa v. 1934. Luokan seinän yläosa on tapiseerattu. Seinän alaosan paneelointi on listoitettu ja maalattu.

Puurakennusten ulkoarkkitehtuuri

Iso puukoulurakennus 1

Isompi hirsirakenteinen puukoulu on rakennettu jugendin hengen mukaisesti, mikä oli Tiitolan suunnittelemien rakennusten tyypillinen tyyli-suunta. Luokkahuoneet Tiitola sijoitti keskelle rakennusta ja asunnot molempiin pätyihin. Itäpäädyn asunto on muutettu myöhemmin opettaja-huonetiloksi ja länsipäädyn asunto opetustiloiksi ja lääkärin vastaanotto-tiloiksi. Keskellä sijainnut käsityöluokkana ja voimistelusalina toiminut iso luokkahuone on myöhemmin erotettu käytävällä muista luokkahuoneista, jolloin koulun oppilaiden liikenne on keskitetty yhteen isoon käytäväau-laan.

Puuverhoillut julkisivut ovat olleet alunperin kaksiväriset: alaosat ovat olleet punamullattuja ja päätyjen kolmiot keltamullattuja.

Ikkunat on uusittu luultavasti vuoden 1955 korjaustöiden yhteydessä. Alunperin luokkahuoneiden ikkunoiden alaosissa on ollut osassa pieni-ruutuiset ikkunat (8 kpl) ja yläosassa 4 ruutuikkunaa. Vuorilaudat ovat alkuperäiset koristeelliset jugend-vuorilaudat.

Alkuperäiset sisäänkäyntikatokset on uusittu ja länsipäädyn asunnon sisäänkäynti purettu. Ovien yläpuolelle Tiitola oli ajatellut koristeellisia paanulaudoituksia, joita ei joko ole toteutettu tai ne on purettu myöhem-missä peruskorjauksissa pois. Eteläjulkisivun luokkahuoneiden ikkunoiden vuorilaudoitukset ovat alunperin jatkuneet sokkelin vesilistaan asti, mutta purettu myöhemmin pois. Julkisivuihin on lisätty vesilista ullakon ja lämpimän kerroksen rajapintaan. Ja eteläjulkisivuun piirretty koristelista korkean kaavelin kohdalla on purettu. Myöskin päätyjen ikkunoiden ko-risteaiheet on purettu.

Rakennuksen alapohja on tuulettuva ja siellä on nähtävissä tulipalon vau-rioita. Koulun voimistelusalissa syttyi tulipalo v. 1957, jolloin koulu kärsi savuvahinkoja ja koulunkäynti keskeytyi.

Kaikki alkuperäiset uunit on purettu.

Järvensivun koulun tulipalo v. 1957.

Pieni puukoulurakennus 2

Pieni koulurakennus suunniteltiin alunperin opettajien asunnoiksi. Sinne sijoitettiin asuntojen lisäksi kaksi luokkahuonetta. Käsityöluokka sijoitettiin pohjakerrokseen. Rakennus on hirsirakenteinen, alapohja on osittain tuulettuva. Eteläpäädyssä on maanvarainen laatta.

Tiitola suunnitteli talon arkkitehtuuriltaan yhteneväksi ison puukoulun kanssa. Hän käytti samoja koristeaiheita ikkunoiden vuorilaudoissa. Sisäänkäyntikuistit oli suunniteltu jugendin henkeen. Myöhemmin koristeaiheita on purettu ja avokuistit on muutettu umpioteisiksi.

Myös pienen koulun ikkunat on uusittu. Yksi alkuperäinen uuni on tallella.

Molempien koulujen vesikatot ovat konesaumattua teräspeltiä. Virheellinen puujulkisivujen hiekkapuhallus julkisivukorjauksen yhteydessä on turmelut molempien koulujen puuverhoilujen pintasyyrakenteen ja pehmentänyt laudoituksen. Pintamaali ei suojele rakennusta kosteudelta ja ajan myötä laudoitus lahoaa.

Puurakennusten sisätilojen nykytilanne

Iso puukoulu 1 on edelleen koulukäytössä, joskin tilat eivät enää vastaa koulurakennukselle asetettuja vaatimuksia. Sisätiloissa voi aistia hyvin alkuperäisen puukoulun tunnelman, vaikka kattoihin ja osittain seinille on lisätty äänenvaimennuslevyjä. Valaistus on ratkaistu loisteputkivalaisimilla. Alkuperäiset opettajakateederit ovat tallella.

Ovet ovat pääasiassa alkuperäisiä peiliovia, myöhemmin lisätyissä oviaukioissa on tehdasmaalatut laakaovet.

Luokkahuoneiden seinien alaosissa maalattu pahvipanelointi. Kapea puusta erottaa alaosan seinän maalatusta Enson pahvista. Vuoden 1933 luokkakuvasta näkyy, että seinien alaosapaneloinneissa on ollut alunperin kapea pystyrimoitus, ja yläosat ovat olleet tuolloin tapiseeratut isokuvioisella jugend-kukkatapetilla.

Pienempi koulu on esikoulu- päiväkerhokäytössä, tilat ovat ahtaita ja sokkeloisia. Wc-tiloja on jouduttu rakentamaan aulatiloihin. Tilojen pintaverhoiluissa on myös lakattua puupaneelia.

Molempien rakennusten vanhoihin puulattioihin on asennettu muovimattoja. Ilmastointia on pyritty parantamaan pintaan asennetuilla iv-putkilla ja poistoilmaelementeillä.

Tehdyt peruskorjaukset ja muutokset

Isompi puukoulu (rakennus 1)

- 1955 väliseinämuutoksia , julkisivumuutoksia (koristeelliset laudoitukset purettu julkisivuverhouksista/julkisivulaudoitukset uusittu), sisäänkäyntikatokset muutettu
- uunit purettu v. 1956, rakennettu wc-tiloja ja lääkärin vastaanottotilat
- 1987 wc-tilamuutoksia
- julkisivut hiekkapuhallettu ja maalattu

Pieni puukoulu (rakennus 2)

- 1943 muutoksia kellarissa, pesutuvan rakentaminen vanhaan sokkeliosaan
- uunit purettu v. 1956
- 1959 porrashuoneet ja kuistit muutettu (Jaakko Ilveskoski), koristeellisia julkisivuverhouksia purettu/julkisivulaudoitukset uusittu ja avokuistit purettu)
- vahtimestarin asunto muutettu opetustiloiksi v. 2000
- julkisivut hiekkapuhallettu ja maalattu

Puukoulu 1 keväällä 2009.

Koulun 1 käytävänäkymä v. 2009

Luokka v. 2009

Ikkunat on uusittu 1950-60 luvulla, vuorilaudat ovat alkuperäiset.

Rakennukset keväällä 2009.

Puurakennus 2 keväällä 2009. Sisäänkäynti kuistit on muutettu, rakennukset julkisivut on maalattu 2000-luvun alkuvuosina.

Punatiilinen koulurakennus 3

Punatiilinen koulurakennus suunniteltiin v. 1955 Tampereen kaupungin talonrakennusvirastossa, jossa työhön osallistuivat kaupunginarkkitehti Seppo Rihlama ja arkkitehti Kerttu Nuoliala.

Samana vuonna rakennettiin Tampereella mm. Kalevan yhteiskoulu, jonka suunnitteli arkkitehti Jaakko Ilveskoski. Vuonna 1959 valmistui Saukonpuiston koulu (arkkitehti Eeva Uotila), ja vuonna 1957 Elsa Arokallion suunnittelema Sammon Yhteislyseo/Sammon koulu ja lukio. Aarne Ervin v. 1961 suunnittelema Messukylän Yhteiskoulu edustaa edellisiä modernimpaa tyyliä isoine ikkunapintoineen.

Seppo Rihlama arkkitehti

s. 21.10.1923 Turku

Arkkitehdin tutkinto TTK 1954

- töissä Viljo Rewellin toimistossa 1954-55.
- Tampereen kaupungin talonrakennusviraston arkkitehti 1955-1959.
- opettajana Tampereen teknillisessä opistossa vv. 1959-86.
- oma arkkitehtitoimisto v. 1960.

Kehittänyt värioppia ja julkaissut useita kirjoja värien käytöstä arkkitehtuurissa.

Tärkeimmät kohteet:

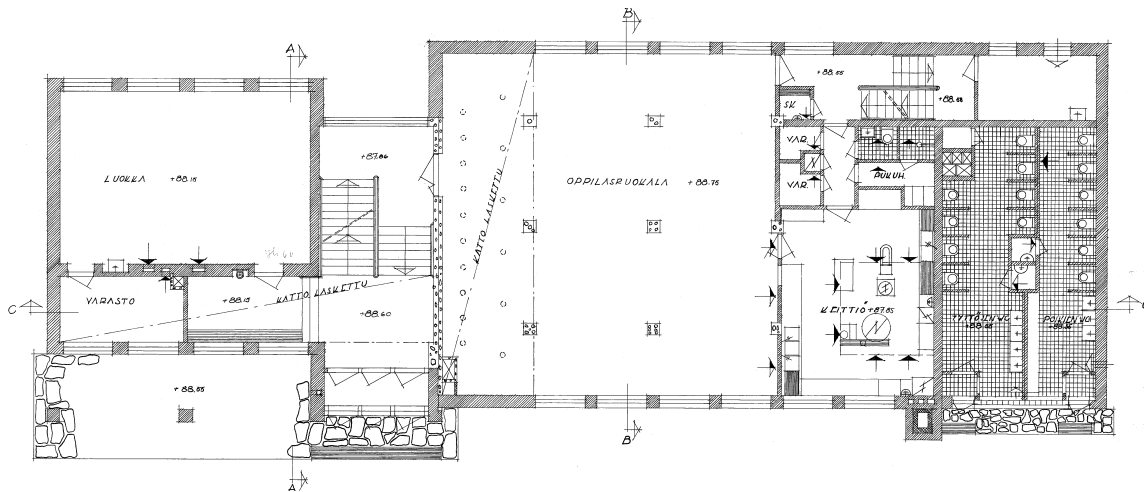
Höyryvoima-aseman laajennus, Jokikatu 5 Tampere

Rauhaniemen kylpylän sauna 1957

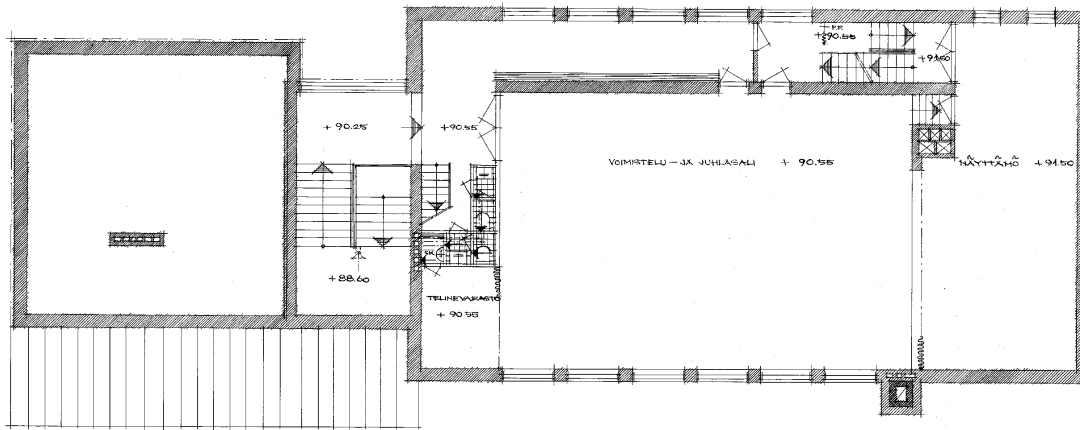
Järvensivun koulun tiilirakennus 1957 yhdessä Kerttu Nuolialan kanssa

Lukuisia kirkkojen korjaus- ja värisuunnitelmia mm. Mouhijärven, Nokian ja Messukylän kirkko.

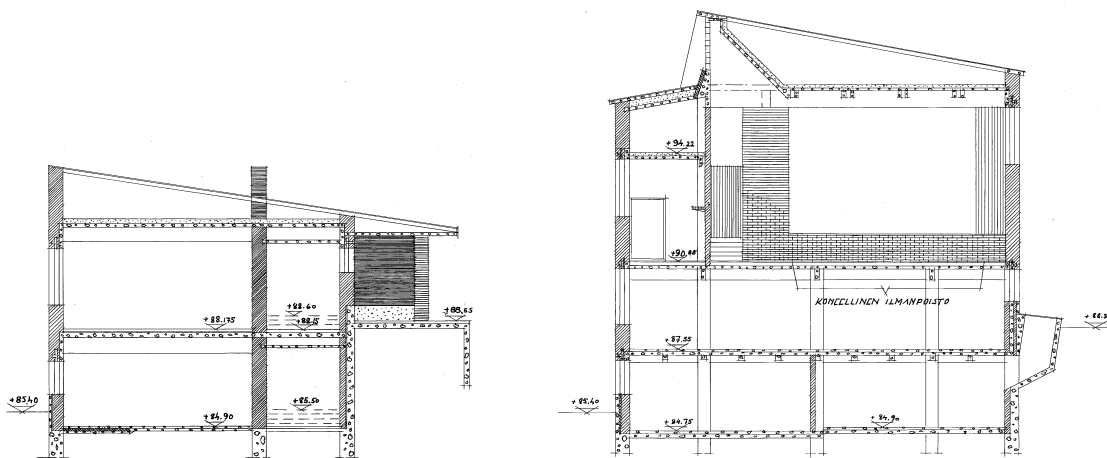
Tekstiilisuunnitelmia mm. kirkkotekstiilejä, verhoja ja ryijyjä.

Pohjapiirros 1.kerros v. 1955

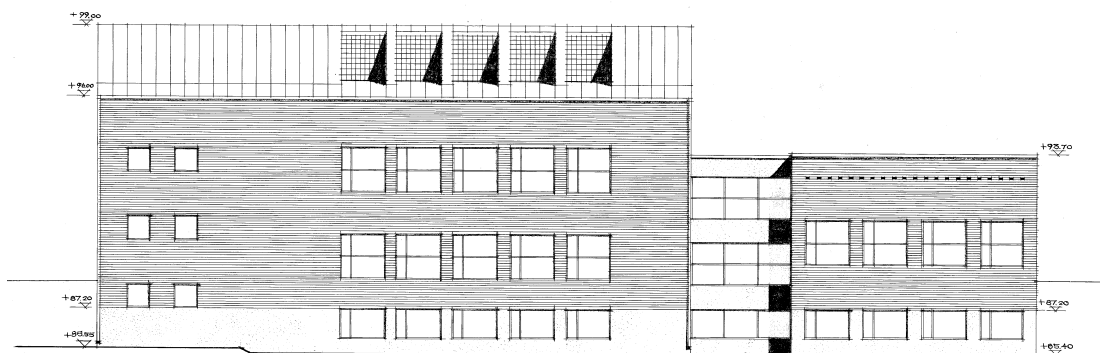
Pohjapiirros 2. kerros v. 1955

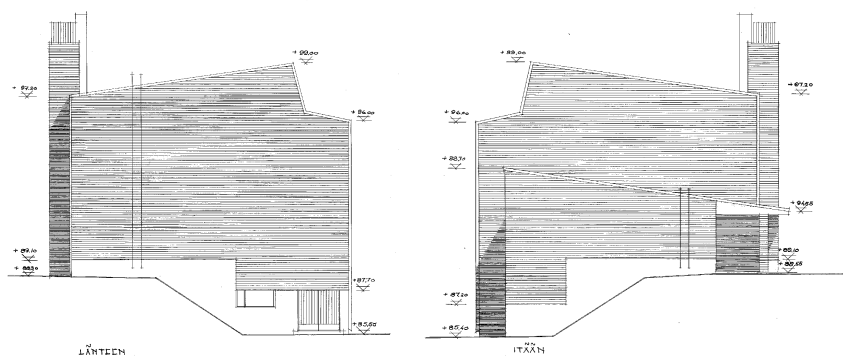
Leikkaukset

Julkisivu pohjoiseen pihalle

Julkisivu etelään, Iidesrantaan.

Päätyjulkisivut

Tiilikoulun arkkitehtuuri

Järvensivun punatiilinen koulurakennus edustaa laadukasta 1950-luvun kouluarkkitehtuuria pulpettikattomuotoineen. Samanhenkinen ulkoarkkitehtuuriltaan on myös v. 1956-57 valmistunut Pyynikin punatiilinen uimahalli, jonka arkkitehti Harry W. Schreck suunnitteli.

Koulurakennuksen ulkoseinät ovat massiivitiiltä ja väli- ja alapohjat teräsbetonia. Kantava rakenne on pilari-palkkijärjestelmä. Vesikatto on sinkittyä teräspeltiä.

Rakennus on säilynyt pääosin alkuperäisessä asussaan. Ilmastointia on parannettu. Alkuperäisen pohjapiirustukseen on lisätty kellarikerrokseen teknisen käsityön tila varaston paikalle. Muutos on ilmeisesti tehty työmaavaiheessa v. 1955. Keittiö- ja wc-tiloja on peruskorjattu.

Vastavalmistunut tiilikoulu v. 1955

Tiilikoulun nykytilanne

Järvensivun tiilikoulun luokat ovat peruskuntoisia luokkia, joihin on lisätty opetustyötä tehostavia ripustuskiskojärjestelmiä sekä kattoihin on lisätty äänenvaimennuslevyjä. Pulpetit on uusittu. Ruokalan ja keittiön sisustus ja kalusteet on uusittu. Tyttöjen ja poikien pukuhuoneet pesutiloineen on uusittu sekä kolme koulurakennusta palvelevat oppilaswc-tilat. Voimistelusalin pinnat on huoltomaalattu ja lattia lakattu uudelleen pelikenttäviitoituksineen.

Tiilikoulu keväällä 2009.

Tiilikoulun sisääntuloaula. Portaat ja porrastaseet ovat mosaiikkibetonia.

Porrashuoneiden detaljeja

Tiilikoulun kuvaamataidon luokka.

Peruskorjattu ruokala.

Liikuntasali

Puutyöluokan maalaus piste.

Teknisen työn luokan höyläpenkit

Järvensivun koulurakennusten historialliset arvot ja peruskorjaukset

Puukoulut 1 ja 2

Puurakennukset suunniteltiin alunperin tilanteessa, jolloin Järvensivun asukkaat katsoivat, että lapsien koulumatka Messukylän ja Tammelan kouluihin oli liian pitkä. Oppilasmäärät kasvoivat kuitenkin nopeasti, kun Järvensivu liitettiin Tampereen kaupunkiin v. 1922. Rakennusten asunnot muutettiin koulukäyttöön ja pienemmän rakennuksen asunnot esikoulu- ja päiväkerhokäyttöön.

Rakennusten alkuperäinen tunnelma on säilynyt pienistä muutoksista huolimatta ja aulatilojen palauttaminen alkuperäiseen asuunsa toisi lisäarvoa rakennushistorialliseen ilmeeseen. Luokkien on mukauduttava opetustilojen ajanmukaisiin muutoksiin ja tarpeisiin, mikä edellyttää mm. ilmastoinnin tehostamista ja modernien teknisten opetusvälineiden tuomista luokkatiloihin.

Päiväkerhon tilat voitaisiin palauttaa alkuperäiseen kodinomaiseen henkeen laajemmin kuin varsinaiset opetustilat.

Rakennusten julkisivujen hiekkapuhallus on turmellut puuverhoilut. Vaurio on peruuttamaton ja verhousten uusiminen alkuperäisten verhoilujen kaltaiseksi koristelistoineen tulee ottaa pohdinnan kohteeksi. Ikkunoiden ja ovien koristeellisten verholautojen säilyttäminen on syytä tutkia erikseen. Julkisivuverhoilujen uusimisen yhteydessä on syytä myös tutkia, voiko sisäänkäyntikatoksiin palauttaa alkuperäinen jugend-ilme. Ikkunat ja alkuperäiset ovet on kunnostettavissa. Ne ovat oleellinen osa rakennusten alkuperäistä ilmettä.

Puurakennukset ovat alunperin olleet kaksivärisiä. Alkuperäisten sävyjen palauttamista on syytä pohtia.

Liikuntaesteisten oppilaiden kulun järjestäminen rakennuksissa on ongelmallista.

Tiilikoulu 3

Tiilikoulu edustaa tyyliltään tyypillistä 1950-luvun koulurakennusta ja rakennuksen sisätiloissa on syytä säilyttää alkuperäiset materiaalit ja palauttaa alkuperäiset värisävyt ainakin aula-, käytävä- ja porrastiloihin. Uusien rakenteiden, materiaalien ja värisävyjen tulee tukea alkuperäisiä materiaali- ja värivalintoja. Alkuperäiset ikkunat ja ovet ovat kunnostettavissa.

Uudet toiminnalliset tilatarpeet tulee toteuttaa kunnioittamalla alkuperäisiä tilajakoja, tilasarjoja ja näkymiä. Julkisivujen alkuperäinen ilme savupiipuihin tulee säilyttää ja tarpeelliset saumauskorjaukset tehdä alkuperäisen ilmeen, saumaustaastin ja sävyjen mukaisesti.

Liikuntaesteisten oppilaiden kulun järjestäminen rakennuksessa on ongelmallista.

Kirjallisuus

Allonen, Anna, Kun kansakoulu alkoi Järvensivulla lehdessä Tammerkoski 1963: ss.222-223.

Kanerva, Unto: Messukylän historia II. Kaupunkiasutus valloittamassa Messukylää. Tampereen kaupunki. Tampere 1967.

Keskitalo-Tanskanen, Leila: Rieväkylästä puutarhakeitaaksi. Järvensivun kaupunginosakirja. Järvensivun omakotiyhdistys ry. Tampereen kaupunki. Tampere 1998.

Mattila, Hilja: Tampereen Järvensivun kaupunginosan synty ja vaiheita vv. 1886-1986.

Suomen kansallisbiografia. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki/Hämeenlinna 2007.

Tampereen jugend. Näyttely Tampereen taidemuseo 7.10-28.11-73. Näyttelyluettelo. Tampereen taideyhdistys ry. Tampere 1973.

Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998. Tampereen kaupungin ympäristötoimi kaavoitusyksikkö julkaisuja 2/98. Tampere 1998.

Virtain, Annikki: Tampere, Järvensivu. Pilot-kustannus Oy Tampere 2006.

Arkistot

Tampereen kaupunginarkisto

Tampereen museot/Vapriikin kuva-arkisto

Tampereen kaupunki/ Tilakeskuksen arkisto